

Η ρουμανική γλώσσα: ιστορική και γεωγραφική τοποθέτησή της μέσα στις νεολατινικές γλώσσες¹

Η ρουμανική γλώσσα είναι η ίδια η λατινική γλώσσα μιλημένη αδιάκοπα στο ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (και των εκλατινισμένων περιοχών του Δούναβη: Δακίας, Πανονίας, Δαρδανίας, Μοισίας), από την εποχή της διείσδυσης της λατινικής γλώσσας σ' αυτές τις περιοχές μέχρι σήμερα. Η γλώσσα, όμως, αυτή έχει υποστεί αδιάκοπες αλλαγές, και φυσιολογικές, λόγω της εξέλιξής της, και υπό την επίδραση των γλωσσών με τις οποίες ήρθε σε επαφή².

Τη ρουμανική γλώσσα μιλούν σήμερα: στη Ρουμανία περίπου 25 εκατομμύρια άτομα, αρκετές δεκάδες χιλιάδες άτομα σ' ένα τμήμα της σερβικής επαρχίας του Βανάτου και σε μερικά παραμεθόρια προς τη Ρουμανία χωριά της Ουγγαρίας και της Βουλγαρίας. Η ρουμανική γλώσσα δεν είναι μητρική για όλους τους κατοίκους της Ρουμανίας, καθώς υπάρχουν στη χώρα σημαντικές αριθμητικά γλωσσικές μειονότητες -κυρίως ουγγρικές- στην περιοχή της Τρανσυλβανίας. Ρουμανικά μιλούν επίσης τρία εκατομμύρια κάτοικοι της δημοκρατίας της Μολδαβίας (η οποία μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αποτελούσε επαρχία του ρουμανικού κράτους με το όνομα Βεσσαραβία) καθώς και μερικές χιλιάδες άτομα στην Ουκρανία σε σκόρπιες γλωσσικές νησίδες από το ρουμανο-ουκρανικά σύνορα μέχρι τον ποταμό Δνείπερο³.

Μέχρι το 1860 περίπου η ρουμανική γλώσσα γραφόταν με ένα αλφάβητο 43 χαρακτήρων, του οποίου τη βάση αποτελούσε το κυριλλικό αλφάβητο. Από τότε επισημοποιήθηκε η γραφή που ισχύει μέχρι σήμερα, μια γραφή σχεδόν φωνητική⁴.

Εισαγωγή στις νεολατινικές γλώσσες. Γενικά

Αντικείμενο της *ρομανικής γλωσσολογίας* είναι η ιστορική περιγραφή, η συγκριτική έρευνα και η δομολογική ανάλυση των νεολατινικών γλωσσών.

Διευκρίνιση των όρων: Ρωμανία, ρομανικός, ρομανικές γλώσσες⁵

Ο όρος «Romania» (ελλ. «Ρωμανία») εμφανίζεται τον 4^ο μ.Χ. αι. Σύμφωνα με τα πρότυπα: Germania, Gothia, κλπ και σημαίνει όλο το χώρο που κατακτήθηκε από τους Ρωμαίους. Αρχικά είχε πολιτική κι όχι γλωσσική σημασία: στη Ρωμανία ανήκουν όλοι όσοι έχουν το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη, άσχετα με την εθνική και γλωσσική τους προέλευση. Απόδειξη του γεγονότος αυτού είναι ότι ο όρος υιοθετείται και από το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος, όπου η λατινική ουδέποτε απείλησε σοβαρά την ελληνική γλώσσα. Μετά το 476 μ.Χ. -οπότε καταλύεται το

¹ Κωνσταντίνος Ντίνιας, *Μαθήματα Ρουμανικής Γλώσσας*, μέρος α', εκδόσεις Κώδικας, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 7-14.

² Rosetti 1968, σ. 77.

³ Κοντοσόπουλος 1998, τόμος α', σ. 541.

⁴ Κοντοσόπουλος 1998, τόμος α', σ. 545.

⁵ Κατσάνης 1988, σ. 1.

Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος- ο όρος εξακολουθεί να ζει στο Ανατολικό κράτος με την ίδια σημασία, ενώ στη Δύση αλλάζει το περιεχόμενό του: αποκτά περισσότερο γλωσσική παρά πολιτική σημασία. Στο εξής το «*parabolare romanice*» αντιπαραθέτει τους λατινόφωνους προς τους γερμανόφωνους και με την πάροδο του χρόνου τη λαϊκή ομιλούμενη λατινική προς την καλλιεργημένη λατινική της εκκλησίας.

Από τον όρο *Romania* γεννήθηκε το επίθετο «*romanicus*» («ρομανικός») και το επίρρημα *romanice*, «όπως οι κάτοικοι της *Romania*». Στο εξής, το «*romanicus*» («ρομανικός») < *Romania* αντιδιαστέλλεται προς το «*romanus*» («ρωμαίος, ρωμαϊκός») < *Roma*. Από το *romanice* με συκοπή > γαλλικό *romance* και *romane* από τα γαλλικά ο όρος περνάει στις άλλες νεολατινικές γλώσσες -στην Ιταλία αρχικά ως λογοτεχνικός όρος: *romanzo* «λογοτεχνικό έργο γραμμένο σε λαϊκή γλώσσα». Στη Γλωσσολογία το ιταλ. *romanzo* και το γαλλ. *roman* -e ισοδυναμεί με το ελληνικό «νεολατινικός».

Ρομανικές (νεολατινικές ή λατινογενείς γλώσσες): με τον ορο αυτό εννοούμε το σύνολο των γλωσσών που κατάγονται από τη λαϊκή λατινική και έχουν εξελιχθεί οι περισσότερες σε εθνικές γλώσσες (Γαλλική, Ιταλική, Ισπανική, Πορτογαλική, Ρουμανική κλπ). Οι νεολατινικές γλώσσες καλύπτουν όλο σχεδόν το δυτικοευρωπαϊκό χώρο της αρχαίας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ένα μέρος του ανατολικού της τμήματος, τη σημερινή Ρουμανία, η οποία αποτελούσε τη ρωμαϊκή επαρχία της Δακίας. Μερικές νεολατινικές γλωσσικές νησίδες υπάρχουν και στη βαλκανική χερσόνησο. Με την αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών λαών σε άλλες ηπείρους η Ισπανική, η Πορτογαλική και η Γαλλική διαδόθηκαν και επικρατήσαν σε ένα μεγάλο μέρος του Νέου Κόσμου. Σήμερα περίπου 170 εκατομμύρια Ευρωπαίοι μιλούν γλώσσα ή διάλεκτο που προέρχεται από τα λατινικά.

Η εμφάνιση των ρομανικών γλωσσών⁶

Η γένεση των νεολατινικών γλωσσών αποτελεί συνεπεία του εκρομανισμού, δηλαδή της πνευματικής και γλωσσικής αφομοίωσης των διάφορων λαών που υποτάχτηκαν από τους Ρωμαίους. Η διεργασία της αφομοίωσης δεν άρχισε ταυτόχρονα σε όλες τις επαρχίες, αλλά ακολουθεί τη σειρά των ρωμαϊκών κατακτήσεων. Το 197 π.Χ. οι Ρωμαίοι πρωτοεγκαθίστανται στην Ισπανία χωρίς να την υποτάξουν όλη· το 164 π.Χ. κυριεύουν την Ιλλυρία· το 146 π.Χ. την Ελλάδα και τη βόρεια Αφρική· η Γαλατία υποτάσσεται από το 118 π.Χ. μέχρι το 51 π.Χ.· η Αίγυπτος το 30 π.Χ.· η Ρετία και το Νορικό το 15 π.Χ.· η Πανονία το 10 μ.Χ.· η Βρετανία το 43 μ.Χ.· τέλος, η Δακία το 107 μ.Χ.

Παράλληλα με τις κατακτήσεις υπάρχει ένας σοβαρός αριθμός παραγόντων που ευνοεί ή δυσχεραίνει την αφομοίωση αυτή. Ενώ είναι γρήγορη και βαθιά στην Ιταλική χερσόνησο και τη Δύση, στην Ανατολή συναντά σοβαρά εμπόδια· η ελληνική γλώσσα κι ο ελληνικός πολιτισμός συγκρούεται με τη γλώσσα των κατακτητών και η νίκη κλίνει με το μέρος των πρώτων. Γενικά μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η ρωμαϊκή αυτοκρατορία γλωσσικά μοιράζεται μεταξύ της

⁶ Για περισσότερα, βλέπε Κατσάνης 1988, σ. 7.

λατινικής και της ελληνικής με διαχωριστική γραμμή που συμπίπτει περίπου με την πολιτική διαίρεση της κατά την εποχή του Διοκλητιανού (292 μ.Χ.).

Το τέλος του 5^{ου} αιώνα, αρχή της διάλυσης του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους εξαιτίας των βαρβαρικών επιδρομών, αποτελεί σημαντικό ορόσημο στην εξέλιξη των νεολατινικών γλωσσών. Όλες οι κεντρομόλες δυνάμεις που πήγαζαν από την πολιτική ενότητα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως ο στρατός, η διοίκηση, οι επικοινωνίες, το εμπόριο, η ενιαία κοινωνική δομή κλπ., καταρρέουν με αποτέλεσμα να σπάσουν οι συνδετικοί ιστοί της απέραντης Romania και κατεπέκταση να καταστραφεί η γλωσσική ενότητα. Η καταστροφή των ενωτικών δυνάμεων της πολιτικής και γλωσσικής ομοιογένειας είχε ως συνεπεία και το γεωγραφικό διαμελισμό της Romania καθώς και την ανάπτυξη νέων περιφερειακών κέντρων πολιτικής, εκκλησιαστικής και πνευματικής ακτινοβολίας. Συγχρόνως ο διαμελισμός οδηγεί στην καθιέρωση των επιμέρους γλωσσικών ιδιωμάτων ως επίσημων γλωσσικών οργάνων, ενώ η λόγια λατινική παραμένει η γλώσσα της εκκλησίας και το μόνο ενωτικό στοιχείο, όχι όμως σε καθαρά γλωσσικό επίπεδο.

Αποφασιστική για την εξέλιξη των ρομανικών γλωσσών πρέπει να θεωρηθεί η περίοδος που περιλαμβάνει τα χρόνια από το διαμελισμό της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας μέχρι την εμφάνιση του Καρλομάγνου (800 μ.Χ.), αν και οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες για τις επιμέρους ρομανικές γλώσσες εμφανίζονται στις αρχές του 9^{ου} αιώνα. Οι επόμενες φάσεις είναι η χρήση των διαφόρων ιδιωμάτων στα λογοτεχνικά έργα και η διαμόρφωσή τους, με το πέρασμα του χρόνου, σε εθνικές (λογοτεχνικές) γλώσσες.

Κατάταξη των ρομανικών γλωσσών

Δε θα υπεισέλθουμε στη διαμάχη των ρομανιστών για τα κριτήρια με τα οποία πρέπει να διακρίνουμε τις διάφορες ρομανικές γλώσσες· άλλοι υιοθετούν γεωγραφικά, άλλοι φιλολογικά ή ακόμα και πολιτικά κριτήρια. Μια από τις πιο πρόσφορες και για πρακτικούς και για διδακτικούς σκοπούς διακρίσεις είναι αυτή που προτείνει ο Θ. Τζ9ΐ3νίη⁷, βασισμένη κυρίως σε γεωγραφικά κριτήρια:

α. Βαλκανορομανική (Ρουμανική, Κουτσοβλαχική, Ιστρορουμανική, Μογλενίτικη)

β. Ιταλορομανική (Δαλματική, Ιταλική, Σαρδινική, Λατινική - Ραιτορομανική)

γ. Γαλλορομανική (Γαλλική, Φράγκοπροβηγκιανή, Προβηγκιανή)

δ. Ιβηρορομανική (Καταλανική, Ισπανική, Πορτογαλική)

Στο παραπάνω σχήμα υποδηλώνεται ότι η Δαλματική και η Καταλανική αποτελούν γλωσσικές μεταβατικές περιοχές μεταξύ δύο ζωνών.

⁷ Βλέπε Tagliavini 1977, σ. 283.

Λαϊκή λατινική και δημιουργία των νεολατινικών γλωσσών. Γενικά

Οι νεολατινικές γλώσσες έχουν ως αφετηρία τους τη «λαϊκή λατινική» («*latinum vulgare*»)⁸. Ο όρος «λαϊκή λατινική» καθώς και το περιεχόμενο του παρουσιάζουν προβλήματα για τους ρομανιστές, όπως φαίνεται από τους πολλούς παράλληλους όρους, π.χ. «ομιλούμενη λατινική», «ύστερη λατινική», «κοινή λατινική» κλπ. Όλοι αυτοί οι όροι υποδηλώνουν ότι πηγή των νεολατινικών γλωσσών δεν είναι η κλασική (λογοτεχνική) λατινική, αλλά μια γλωσσική μορφή διαφορετική⁹. Αυτή η γλωσσική μορφή ξεκινάει από την «προφορική λατινική», τη λατινική που χρησίμευε ως προφορικό όργανο επικοινωνίας στο απέραντο ρωμαϊκό κράτος και στον πολυποίκιλο πληθυσμό του, που ζούσε στις πόλεις και την επαρχία. Επειδή όμως δεν έχουμε γραπτά μνημεία που να καθρεφτίζουν αυτή τη γλωσσική μορφή, δύσκολα μπορούμε να υιοθετήσουμε τον όρο «προφορική λατινική». Αντ' αυτής έχουμε διάσπαρτους διάφορους «λαϊκισμούς» («*vulgarismi*»), που προέρχονται από ανθρώπους του λαού ή από συγγραφείς, που για λογούς πρακτικούς ή αισθητικούς τους χρησιμοποιούν στα έργα τους. Σ' αυτούς τους «λαϊκισμούς» στηρίζονται οι ρομανιστές, για να προχωρήσουν στη μελέτη των ρομανικών γλωσσών.

Παράγοντες διαφοροποίησης της λαϊκής λατινικής

Η γλωσσική αφομοίωση των υποταγμένων στη Ρώμη λαών και η δημιουργία των νεολατινικών γλωσσών δεν είναι φαινόμενα που μπορούν να ενταχθούν σε ορισμένες χρονικές περιόδους ή να ερμηνευτούν με βάση ορισμένα μόνο αίτια. Και τα δύο αυτά γεγονότα οφείλονται σε μια σειρά αιτίες και ανήκουν σε διάφορες χρονικές περιόδους για κάθε νεολατινικό ιδίωμα. Και στις περιπτώσεις όμως που οι αιτίες ταυτίζονται, διαφέρουν στο ρόλο που έπαιξε η καθεμία και στο βαθμό που επέδρασε στη γένεση των διαφόρων ιδιωμάτων.

Μερικοί από τους βασικότερους παράγοντες δημιουργίας των ρομανικών γλωσσών υπήρξαν: η διαφορετική χρονολογία των ρωμαϊκών κατακτήσεων, το γλωσσικό υπόστρωμα και επίστρωμα, το πολιτιστικό επίπεδο των κατακτημένων λαών, οι κοινωνικές συνθήκες και η δομή των κοινωνιών. Οι εμπορικές, διοικητικές και πνευματικές σχέσεις μεταξύ της Ρώμης και των υπηκόων της καθώς και η γεωγραφική θέση των εκλατινισμένων κατακτημένων λαών.

Σημαντικό ρόλο στη διαδικασία εκλατινισμού των κατακτημένων λαών διαδραματίζει και η πολιτική των ρωμαίων αυτοκρατόρων. Μολονότι η Ρώμη εφαρμόζει πολιτική νικητών, δε βιάζει τα υπόδουλα έθνη σε γλωσσική υποταγή· αλλά είναι ο ρωμαϊκός στρατός και η ρωμαϊκή διοίκηση που αφομοιώνουν πνευματικά τα διάφορα έθνη. Η αφομοίωση αυτή καθίσταται ευχερέστερη μετά το διάταγμα του Καρακάλλα το 212 μ.Χ., οπότε όλοι οι κατακτημένοι υπήκοοι αποκτούν το δικαίωμα του ρωμαίου πολίτη, γεγονός που τους εξασφαλίζει προστασία και δυνατότητα σταδιοδρομίας στο στρατό και τη διοίκηση, αλλά

⁸ Πβ. και Κατσάνης 1977, 1, Κοντοσόπουλος 1998, τόμος α', σ. 24 κ.ε.

⁹ Tagliavini 1977, σ. 160 κ.ε.

δημιουργεί και τις κατάλληλες συνθήκες για την απώλεια της μητρικής τους γλωσσάς.

Η λαϊκή λατινική ως όργανο προφορικής επικοινωνίας ενός πολυποίκιλου πλήθους διασπαρμένου γεωγραφικά σε ετερόκλητες περιοχές έφερε μέσα της τα σπέρματα της διάσπασης, σε αντίθεση με τη λογία (γραπτή) λατινική. Η γραπτή λατινική ήταν σχετικά ομοιογενής και αντιπαρατασσόταν -ως επίσημη γλωσσά του ρωμαϊκού κράτους- στη λαϊκή προφορική γλωσσά για όσο διάστημα αυτό διατηρούσε την πολιτική του συνοχή. Η Ρώμη αποτελούσε το διοικητικό κέντρο όλης της αυτοκρατορίας και γλωσσικά εξασκούσε μια ακτινοβολία προς τα περιφερειακά κέντρα. Η κατάλυση του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους αποτελεί την αφετηρία της διαφοροποίησης της λαϊκής λατινικής σε ρομανικές διαλέκτους, καθώς η γραπτή λατινική έχασε την επίσημη προστασία του κράτους και η εξέλιξη και εκρομάνιση της λαϊκής λατινικής γίνεται ταχύτερη. Τα περιφερειακά κέντρα είναι αυτά που αρχίζουν πια να καθορίζουν τη γλωσσική εξέλιξη και, ανάλογα με το γλωσσικό υπόστρωμα, την εθνολογική σύνθεση, τις κοινωνικές συνθήκες, τη γεωγραφική θέση και τους άλλους συναφείς παράγοντες που αναφέραμε, επηρεάζουν τη διαμόρφωση της γλωσσάς, συντελούν στη διάσπαση και στη δημιουργία των νεολατινικών γλωσσών.

Η λατινική της Βαλκανικής. Ιστορικά δεδομένα¹⁰

Οι προσπάθειες των Ρωμαίων για την κατάκτηση της βαλκανικής χερσονήσου κράτησαν τρεις περίπου αιώνες (από το 229 π.Χ. με τον Α΄ Ιλλυρικό πόλεμο ως το 107 μ.Χ. με την κατάκτηση της Δακίας). Οι αιτίες αυτών των πολέμων όμως βρίσκονται στην επεκτατική πολιτική της Ρώμης· την αφορμή έδωσαν οι πειρατικές επιδρομές και προκλήσεις των Ιλλυριών προς τους Ρωμαίους. Μετά την κατάκτηση της Ιλλυρίας οι Ρωμαίοι στρέφονται εναντίον του ελληνικού χώρου και κυρίως της Μακεδονίας. Με το τέλος του Γ΄ Μακεδονικού πολέμου υποτάσσεται και η Μακεδονία, η οποία μετατρέπεται σε ορμητήριο των ρωμαϊκών στρατευμάτων προς τη βόρεια Βαλκανική και την Ανατολή.

Η βαλκανική χερσόνησος διαιρείται σε επαρχίες και οργανώνεται σύμφωνα με το διοικητικό σύστημα της Ρώμης¹¹. Με την πάροδο του χρόνου αρχίζουν να συμμετέχουν και οι ιθαγενείς πληθυσμοί στους διάφορους στρατιωτικούς, διοικητικούς και εμπορικούς μηχανισμούς. Οι Ρωμαίοι στρατολογούν για τις στρατιωτικές τους ανάγκες Έλληνες, Θράκες, Ιλλυριούς, Μικρασιάτες κ.ά. Πολλοί απ' αυτούς μάλιστα φτάνουν και στα πιο ψηλά αξιώματα, όπως π.χ. ο Αυρηλιανός, ο Διοκλητιανός, ο Μέγας Κωνσταντίνος κλπ.

Δημιουργούνται μεγάλες οδικές αρτηρίες, όπως η Εγνατία οδός στα νότια της Βαλκανικής, η οποία συνδέει τη Ρώμη, μέσω Δυρραχίου, Θεσσαλονίκης, Φιλίππων με την Κωνσταντινούπολη και τη Μ. Ασία. Στα βόρεια με αφετηρία την Aquileia, στο ψηλότερο σημείο της Αδριατικής, ξεκινούσαν διάφοροι άλλοι δρόμοι που οδηγούσαν

¹⁰ Βλέπε και Κατσάνης 1990, σ. 17.

¹¹ Σαρκάκης Θ., *Η ανατολική πολιτική της Ρώμης*, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 113.

είτε προς τη Βιέννη και τη Δακία ακολουθώντας τη ροή του Δούναβη, είτε ακόμη και προς το Βυζάντιο μέσω Λιουμπλιάνας, Βελιγραδίου, Ναϊσσού, Σόφιας, Αδριανούπολης. Το σημαντικότερο ρόλο απ' όλους αυτούς τους δρόμους έπαιξε η Εγνατία οδός, επειδή συνέδεε αμεσότερα τη Ρώμη με τη Βαλκανική και επειδή κατά μήκος της ξεκινούσαν διάφορες δευτερεύουσες κάθετες οδικές αρτηρίες προς το βορρά ακολουθώντας τις κοιλάδες του Αξιού, του Στρυμόνα, του Νέστου και του Έβρου. Ήταν φυσικό να αναπτυχθούν στον περίγυρο της Εγνατίας στρατιωτικές και διοικητικές δραστηριότητες μεγαλύτερες από άλλες περιοχές, γεγονός που επιβεβαιώνεται κι από την ύπαρξη στον άξονά της της μεγαλύτερης ρωμαϊκής αποικίας (colonia), των Φιλίππων.

Η διαμόρφωση της Βαλκανικής λατινικής

Η είσοδος της λατινικής γλώσσας στη Βαλκανική χερσόνησο είναι σχεδόν ταυτόχρονη με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο χώρο αυτό. Κυρίαρχος φορέας της πρέπει να θεωρηθεί ο στρατός και η δημόσια διοίκηση. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες διατρέχουν τη Βαλκανική, ιδρύονται στρατόπεδα και επαρχιακές φρουρές κυρίως στις παραμεθόριες και επικίνδυνες για την εσωτερική ασφάλεια περιοχές¹². Στρατολογούνται για τις ανάγκες του ρωμαϊκού στρατού ντόπιοι πληθυσμοί, ενώ οι απόμαχοι (veterani), μετά την αποστράτευσή τους, παίρνουν κλήρο και εγκαθίστανται σε διάφορα σημεία της χερσονήσου, όπου και δημιουργούν οικογένειες.

Η παρουσία των Βαλκάνιων, ιδίως μετά το διάταγμα του Καρακάλλα το 212 μ.Χ., στο στρατό και τη διοίκηση, στο εμπόριο και τις μεταφορές, γίνεται όλο και πιο έντονη. Όλο αυτό το ετερόκλητο πλήθος χρησιμοποιεί ως όργανο επικοινωνίας τη λατινική γλώσσα, την οποία και μεταφέρει στον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής και στην οικογένειά του.

Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας της γλωσσικής επιρροής, που είναι ο πολιτιστικός, δε λειτούργησε ισοδύναμα με τους άλλους στο ελληνικό κομμάτι της Βαλκανικής και στους χώρους εκείνους που είχαν διαποτιστεί με τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα (πβ γραμμή Jirecek)¹³. Έτσι, παρά τη μακρόχρονη παρουσία της λατινικής, η ελληνική γλώσσα δεν εκπορθήθηκε στον ελλαδικό χώρο και τη Μ. Ασία με εξαίρεση τις ελάχιστες λατινόφωνες νησίδες στα ορεινά της Ηπείρου, που εκπροσωπούνται από τους Κουτσόβλαχους, τους λατινόφωνους Έλληνες.

Η λατινική της Βαλκανικής μέχρι το διαμελισμό της λατινικής αυτοκρατορίας και την κάθοδο των Σλάβων διατηρούσε την ακτινοβολία της και την ενότητά της, που την τροφοδοτούσαν ο πολιτικός και στρατιωτικός της σύνδεσμος με τη Ρώμη. Όταν σπάει αυτή η εξάρτηση, με το διαμελισμό και τις βαρβαρικές επιδρομές στο βαλκανικό χώρο, η λατινική αρχίζει να εξελίσσεται τοπικά και να αποκτά ιδιαίτερα

¹² Πβ. Κεραμόπουλλος, 1939, σ. 76.

¹³ Rosetti 1968, 206 & Tagliavini 1977, σ. 133.

χαρακτηριστικά, σε σύγκριση με τη λατινική της Δύσης και να παραχωρεί έδαφος σε νέες (π.χ. στις σλαβικές) γλώσσες, που εισβάλλουν στη βαλκανική χερσόνησο \

Οι μαρτυρίες

Οι μαρτυρίες της Βαλκανικής Λατινικής είναι τριών ειδών:

- α) γραπτές,
- β) τα τέσσερα ρομανικά ιδιώματα που μιλιούνται σήμερα στη Βαλκανική,
- γ) τα λατινικά στοιχεία που βρίσκονται σε άλλες βαλκανικές γλώσσες (ελληνική, αλβανική, σλαβικές).

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι επιγραφές που βρέθηκαν στο βαλκανικό χώρο και είναι δημοσιευμένες σε διάφορες συλλογές. Δεύτερη πηγή γραπτών μαρτυριών αποτελούν διάφορα κείμενα εκκλησιαστικού ή ιστορικού περιεχομένου που γράφτηκαν από βαλκάνιους συγγραφείς, όπως ο Βικτορίνος, ο επίσκοπος Αυξέντιος, ο Νικήτας κλπ. Ιστοριογραφικά έργα έχουμε του Marcellinus comes, του Jordanis κ.ά. Σ' αυτά πρέπει να προστεθεί το τοπωνυμικό έργο του Προκοπίου, τα διάφορα Itineraria κλπ. Όλα αυτά μας βοηθούν στην ανασύνθεση της λατινικής της Βαλκανικής. Τα λατινικά δάνεια στις άλλες βαλκανικές γλώσσες επίσης αποτελούν πολύτιμα στοιχεία για την ιστορία της.

Τα νεολατινικά ιδιώματα της Βαλκανικής

Η αξιολογότερη πηγή όμως για τη Βαλκανική Λατινική (Latinum Balcanicum) παραμένει η ύπαρξη των τεσσάρων νεολατινικών ιδιωμάτων που προήλθαν από αυτήν: η Δακορουμανική, η Κουτσοβλαχική, η Μεγλενιτική και η Ιστρορουμανική¹⁴.

Η λατινική που μεταφέρθηκε στη Βαλκανική δεν ήταν μια ομοιογενής γλωσσική μορφή, αλλά ήταν συνάρτηση της προέλευσης και της γλωσσικής ποικιλίας των στρατιωτών και των αποίκων που εγκαταστάθηκαν τελικά στη χερσόνησο. Έτσι η Βαλκανική Λατινική, παρά τα κοινά στοιχεία, παρουσίαζε διαλεκτικές ποικιλίες που διαφοροποιήθηκαν ακόμα περισσότερο, όταν ήρθε σε επαφή με τις ιθαγενείς γλώσσες, ώστε στη συνέχεια να σχηματιστούν τα τέσσερα ιδιώματα που αναφέραμε.

Τα σπουδαιότερα προβλήματα που καλείται να επιλύσει εκείνος που ασχολείται με τα νεολατινικά ιδιώματα της Βαλκανικής είναι τα εξής:

- α) αν τα τέσσερα ιδιώματα εξελίχθηκαν, σε μια πρώτη τουλάχιστο φάση, ενιαία ή το καθένα χωριστά, όπως υποδηλώνει η σημερινή τους εικόνα·
- β) σε ποιο γεωγραφικό χώρο της χερσονήσου συντελέστηκε αυτή η εξέλιξη, και
- γ) πότε συνέβησαν αυτοί οι γλωσσικοί μετασχηματισμοί.

Για το πρώτο πρόβλημα, από πολλούς εκπροσώπους της ρουμανικής γλωσσικής επιστήμης εκπορεύτηκε η ιδέα της «*πρωτορουμανικής*» ή «*κοινής*

¹⁴ Βλέπε Tagliavini 1977, σσ. 285-300, Κατσάνης 1977, σ. 10, Ντίνας 1986, 1, Κατσάνης-Ντίνας 1990, σ. 17.

ρουμανικής», όροι που εμπεριέχουν παραπλανητικές προθέσεις, επειδή δίνουν την πρωτοπορία στη ρουμανική έναντι των άλλων νεολατινικών ιδιωμάτων της Βαλκανικής και υποβάλλουν στη συνείδηση του αναγνώστη την ιδέα της γενετικής εξάρτησής τους από τη ρουμανική. Σωστότερος και επιστημονικά ορθότερος πρέπει να θεωρηθεί ο όρος «*πρωτορωμανική*», που ισχύει και για τις δυτικές νεολατινικές γλώσσες, ή «*βαλκανική ρωμανική*». Για τις δυτικοευρωπαϊκές νεολατινικές γλώσσες η ρωμανική (= ρωμανική) περίοδος εκφράζεται με γενικά θεωρητικά σχήματα, π.χ. ο φωνηεντισμός τους, και κάθε γλώσσα παρουσιάζει αποκλίσεις. Έτσι και για τη Βαλκανική Λατινική πρέπει να δεχτούμε ορισμένες τάσεις, παρόμοιες σε πολλά με εκείνες των δυτικών νεολατινικών γλωσσών, που αποτελούσαν τα κοινά γνωρίσματα των τεσσάρων ιδιωμάτων πρέπει να αποκλειστεί η περίπτωση της γεωγραφικής συνύπαρξης, η δημιουργία δηλ. Κοινής παρόμοιας με την ελληνιστική κοινή, και η μετέπειτα διάσπασή της στα τέσσερα ιδιώματα. Στα συμπεράσματα αυτά μας οδηγεί η έλλειψη πληροφοριών για κοινή συμβίωση όλων των λατινόφωνων του βαλκανικού χώρου και η ιστορική πραγματικότητα της Βαλκανικής εκείνης της εποχής, που θέλει τους Ρωμαίους και τη λατινική γλώσσα παρόντες σ' όλη τη χερσόνησο. Ακόμη οι συγκλίσεις και οι αποκλίσεις των ιδιωμάτων αυτών δεν μπορούν να αξιολογηθούν αντικειμενικά, γιατί ο καθένας δίνει και διαφορετική βαρύτητα στα διάφορα φαινόμενα.

Σχετικά με το γεωγραφικό χώρο εκφράστηκαν τρεις απόψεις: Η πρώτη υποστηρίζει ότι πρέπει να τοποθετηθεί στα νότια του Δούναβη, η δεύτερη στις δύο πλευρές του, ενώ η τρίτη στα βόρεια της Βαλκανικής. Η διάσπαση της βαλκανικής λατινικής στα τέσσερα ιδιώματα αποδόθηκε στην κάθοδο, μετά τον έκτο αιώνα, των Σλάβων, που απώθησαν τους ρομανόφωνους πληθυσμούς στα ορεινά και απρόσιτα σημεία της Βαλκανικής χερσονήσου¹⁵. Άλλοι διατυπώνουν αντίθετες απόψεις¹⁶.

Υποστηρίχτηκε από κάποιους¹⁷ ότι η Μοισία, και ειδικότερα το τρίγωνο: Ναϊσσός-Σκόπια-Σόφια, πρέπει να θεωρηθεί ως τόπος διαμόρφωσης της Κοινής Βαλκανικής Ρωμανικής. Ο ισχυρισμός αυτός μόνο ως υπόθεση μπορεί ευσταθεί, γιατί δεν υπάρχει καμιά πηγή που να μας πληροφορεί ότι στην περιοχή αυτή η ρωμαϊκή παρουσία ήταν εντονότερη, ούτε κανένα κέντρο λατινικής παιδείας και ακτινοβολίας μπορούμε να εντοπίσουμε σ' αυτό το χώρο. Αντίθετα μάλιστα έχουμε πληροφορίες, που υποδηλώνουν τη γλωσσική κατάσταση στη Βαλκανική, όπως τη μαρτυρία του Λυδού, που αναφέρει «*νόμος αρχαίος ην πάντα μεν τα οπωσούν πραττόμενα παρά τοις επάρχοις τάχα δε και ταις άλλαις των αρχών παρά τοις των Ιταλών εκφωνείσθαι ρήμασιν, τα δε περί την Ευρώπην πραττόμενα πάντα την αρχαιότητα διεφύλαξεν εξ ανάγκης διά το τους οικήτορας καίπερ Έλληνας εκ του πλείονος όντας τη των Ιταλών φθέγγεσθαι φωνή και μάλιστα τους δημοσιεύοντας*». Επίσης και ρουμάνοι μελετητές παραδέχονται την ύπαρξη ρομανόφωνων πληθυσμών και στο βόρειο ελληνικό χώρο. Ο Caridan, 1932, 22 π.χ. διατυπώνει τη γνώμη ότι δεν πρέπει να αποκλείσουμε την ύπαρξη εκλατινισμένων νησίδων στην Ήπειρο, σε περιοχές δυσπρόσιτες από

¹⁵ Πβ. Caragiu - Marioțeanu 1975, σ. 85.

¹⁶ Πβ. Coteanu 1969, σ. 23.

¹⁷ Βλέπε Κατσάνης 1990, σ. 21.

επικοινωνίες και χρησιμοποιεί ως αποδείξεις τοπωνύμια¹⁸, τα οποία δείχνουν ότι στο στόμα των Κουτσοβλάχων συνεχίζουν να υπάρχουν ρωμαϊκοί τύποι και όχι νεοελληνικοί. Επίσης ο T. Parahagi παραδέχεται την ύπαρξη εκλατινισμένων περιοχών και πληθυσμών, ανόμοιων με τους βορειότερα εκλατινισμένους της Βαλκανικής. Ο Rosetti 1968, 353 προσπαθώντας να αντικρούσει τους ισχυρισμούς του P3p3ĩĩ39ί υποστηρίζει ότι «ένας εκρομανισμένος πληθυσμός δε θα μπορούσε να διατηρηθεί μέσα σε μια περιοχή ελληνικού πολιτισμού», σκέψεις όμως που διαψεύδονται από τη χιλιόχρονη κατά τις πηγές συμβίωση των Κουτσοβλάχων ανάμεσα σε ελληνόφωνους πληθυσμούς¹⁹. Η μικρή αυτή αναφορά σε μερικές μόνο απόψεις για το γεωγραφικό προσδιορισμό της αρχικής κοιτίδας της Βαλκανικής Λατινικής αποδεικνύει ότι το θέμα παραμένει ανοιχτό.

Τέλος, ο χρόνος κατά τον οποίο διαμορφώνεται η Βαλκανική Λατινική προσδιορίζεται ανάμεσα στον 5^ο και 9^ο αιώνα μ.Χ., όπως ακριβώς οριοθετούνται και οι δυτικές νεολατινικές γλώσσες για τη ρομανική τους περίοδο.

Οι Σλάβοι²⁰

Στα εδάφη του Δούναβη, οι Σλάβοι έπαιξαν το ρόλο που έπαιξαν οι γερμανικές φυλές στη Δύση, οι Φράγκοι και οι Βουργουνδοί στη Γαλλία, οι Λογγοβάρδοι στην Ιταλία, οι Βησιγότθοι και οι Σουηβοί στην Ισπανία. Με άλλα λόγια, άσκησαν σ' αυτό το χώρο πολύ μεγαλύτερη επιρροή από ό,τι τα γερμανικά ή τα τουρκοταταρικά κύματα. Η καταγωγή τους είναι ελάχιστα γνωστή. Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη στιγμή που φτάνουν στο ρουμανικό χώρο, αλλά μετά το 517-518 αρχίζουν να επιτίθενται στα παραδουνάβια σύνορα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας από τις βάσεις τους που βρίσκονται στις βορειοδουνάβιες και ποντιακές περιοχές. Στα μέσα του 6^{ου} αιώνα εγκαθίστανται στις έξω-καρπάθιες περιοχές, ενώ έναν αιώνα αργότερα στην Τρανσυλβανία. Επιχειρούν επιδρομές στα Βαλκάνια, μόνιμοι τους ή μαζί με τους συμμάχους τους Βούλγαρους (Κουτριγούρους) και τους Αβάρους της Παννονίας, από τις οποίες επιστρέφουν φορτωμένοι με λάφυρα και αιχμαλώτους. Εκμεταλλευόμενοι τις ταραχές που προκλήθηκαν από την ανταρσία του βυζαντινού στρατού στο Δούναβη (και οι οποίες ταραχές θα έχουν ως αποτέλεσμα τη στέψη του Κενταύρου Φωκά στη θέση του αυτοκράτορα), διεισδύουν το 602 μαζικά στα Βαλκάνια εκκενώνοντας, σε μεγάλο βαθμό, το ρουμανικό χώρο.

Οι Σλάβοι αλλάζουν ριζικά την εθνική φυσιογνωμία της Βαλκανικής Χερσονήσου. Μετατρέπονται σε πλειοψηφικό εθνικό στοιχείο και σε ηγεμονικό στρατιωτικοπολιτικό παράγοντα στην περιοχή. Σταδιακά, μεγάλες περιοχές - τα σημερινά εδάφη της Βουλγαρίας και της πρώην Γιουγκοσλαβίας - χάνονται οριστικά για τους Λατίνους. Η συμπαγής μάζα των εκλατινισμένων της ανατολής, του καρπάθο-βαλκανικού χώρου δηλαδή, εκτοπίζεται. Βόρεια του Δούναβη, οι

¹⁸ Πβ Α. Λαζάρου 1977, σ. 225.

¹⁹ Βλέπε Κατσάνης 1977, σ. 15.

²⁰ Το υποκεφάλαιο «Οι Σλάβοι» υπογράφει ο ρουμάνος ιστορικός Ion Bulei. Τα κείμενα αντλήθηκαν από την *Ιστορία των Ρουμάνων*, εκδόσεις «Αντ. Σταμούλης», Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 45-49.

ομιλούντες τη λατινική διάλεκτο απομονώνονται από εκείνους του νότου, οι οποίοι υποχρεώνονται να μετακινηθούν νοτιότερα και προς τα νοτιοδυτικά της Βαλκανικής Χερσονήσου. Νότια του Δούναβη ο εκρωμαϊσμένος πληθυσμός αφομοιώνεται σταδιακά και σε μεγάλο βαθμό από τη μάζα των Σλάβων. Το ίδιο θα συμβεί και με τους Βουλγάρους το 679, οι οποίοι, υπό την καθοδήγηση του Asparuh, διασχίζουν τη Δοβρουτσά και εγκαθίστανται στην περιοχή της Βάρνας και των Ορέων της Στάρα Πλάνινα, θέτοντας το 681 τις βάσεις του πρώτου βουλγαρικού κράτους (χριστιανικό κράτος με αρχηγό τσάρο, μεταξύ 864 και 1018).

Αντίθετα, βόρεια του Δούναβη, οι Σλάβοι, μετά το 602, αποτελούν μειονότητα, παρά την αύξηση του αριθμού τους, λόγω των ομάδων που κατεβαίνουν από τα βόρεια τον 7^ο αιώνα και επηρεάζουν ειδικά την Τρανσυλβανία. Οι Σλάβοι θα συμβιώσουν με το ντόπιο πληθυσμό, καταλήγοντας, μετά τον εκχριστιανισμό τους, να αφομοιωθούν έως το 10^ο -12^ο αιώνα από τους Ρουμάνους. Αποκομμένοι πλέον από τον κόσμο του Βυζαντίου, οι βορειοδουνάβιοι εκλατινισμένοι πληθυσμοί θα μετατραπουν σε νησίδα κυκλωμένη από σλαβικούς πληθυσμούς. Το Βυζάντιο δεν μπορεί να επηρεάσει πια το βορειοδουνάβιο λατινισμό παρά μόνον έμμεσα. Από εδώ και πέρα θα μιλάμε μόνο για έμμεση επιρροή από τον κόσμο των Σλάβων ή για σλαβική επιρροή.

Οι Σλάβοι εγκαταλείπουν εν μέρει τη νομαδική ζωή και οργανώνονται σε πιο σταθερές κοινότητες, που απαρτίζονται από μεγάλες πατριαρχικές οικογένειες, οι οποίες χρησιμοποιούσαν τη γη από κοινού (ο ιστορικός P. P. Panaitescu τις ονομάζει αριστοκρατικές κοινότητες που μετατρέπονται σε χωρικές κοινότητες). Ειδικότερα μετά τον εκχριστιανισμό τους, κάπου στη διασταύρωση των 9ου -10ου αιώνων, οι Σλάβοι επηρεάζουν σταθερά τους ντόπιους που μιλούν τη νεολατινική γλώσσα.

Στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση η σλαβική επιρροή γίνεται αισθητή διότι οι Σλάβοι ήταν «*το αριστοκρατικό επίστρωμα πάνω στη ρουμανική πλειοψηφία*». Έτσι εξηγείται η παρουσία, στη ρουμανική γλώσσα, των όρων «*βοεβόδας*» (λατ. *dux*) και «*cneaz*» (λατ. *iudex*), που έχουν όμως κάπως διαφορετική σημασία από εκείνη που υπάρχει στους γειτονικούς λαούς. Κατά τη διάρκεια της συμβίωσης με τους Σλάβους, ο όρος «*cneaz*» αντικαθιστά εκείνον του «*jude*». Αλλά για τους Ρουμάνους, ο όρος αυτός δηλώνει έναν απλό αξιωματούχο του χωριού, ενώ για τους γύρω Σλάβους έχει τη σημασία του ανώτατου αρχηγού. Την αντίθετη σημασία θα έχουμε στην περίπτωση του όρου «*βοεβόδας*», που σημαίνει αξιωματούχος χωρίς μεγάλο αξίωμα στον κόσμο των Σλάβων, ενώ στους Ρουμάνους κατονομάζει τον αρχηγό του κράτους. Υπό το μανδύα της σλαβικής ορολογίας πρέπει να αναγνωρίσουμε ένα ρουμανικό κατεστημένο στους κοινωνικούς θεσμούς. Έτσι, θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε και τον κοινωνικό αντίκτυπο του ονόματος «*Ρουμάνος*», που κατονομάζει στη μεσαιωνική Βλαχία την κατηγορία των ελεύθερων γεωργών. Επίσης, η σλαβική επιρροή εκδηλώνεται και στον εκκλησιαστικό χώρο, όπου η ιεραρχία της ρουμανικής εκκλησίας προέρχεται από τους Σλάβους στα νότια του Δούναβη (με τη σειρά τους αυτοί την είχαν παραλάβει από την Κωνσταντινούπολη). Υπάρχουν στη ρουμανική γλώσσα σλαβικοί όροι που αναφέρονται στο τυπικό των τελετών, στα ιερατικά άμφια κ.ά., οι οποίοι προστίθενται στο βασικό λατινικό λεξιλόγιο και η παρουσία των οποίων μπορεί να εξηγηθεί μόνο με αυτόν τον τρόπο.

Αυτοί οι σλαβικοί όροι είναι εμφανείς από γλωσσική άποψη στην ονοματολογία, την τοπωνυμία και το καθημερινό λεξιλόγιο. Επειδή η σλαβονική είχε υιοθετηθεί, από τον 9ο αιώνα στα νότια του Δούναβη, ως γλώσσα της Εκκλησίας, μαζί με την ελληνική και τη λατινική, η επιρροή των Σλάβων δε θα ελαττωθεί ούτε μετά την αφομοίωσή τους από τη μάζα των Ρουμάνων, πριν τον 11^ο-12^ο αιώνα, παραμένοντας έως το 17^ο αιώνα ως γλώσσα της διοίκησης και της Εκκλησίας στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Ο εκχριστιανισμός²¹

Σημαντικός παράγοντας ο οποίος ενίσχυσε το βορειοδουνάβιο λατινισμό υπήρξε ο χριστιανισμός. Όπως υπογράμμισε ο Nicolae Iorga, ο χριστιανισμός αποδείχτηκε στα δάκο-ρωμαϊκά εδάφη σωτήριος και αντικαταστάτης της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, διατηρώντας τα ουσιαστικά στοιχεία των Λατίνων: το πνεύμα, τη γλώσσα, τον τρόπο ζωής. «Στη Δακία του Τραϊανού, το ρουμανικό έθνος και ο χριστιανισμός μας - όπως διαπίστωνε ο ιστορικός Vasile Parvan - γεννήθηκαν και μεγάλωσαν με φυσιολογικό τρόπο, αργά και εχέμυθα». Είναι δύο διαστάσεις που βαδίζουν αχώριστες παράλληλα με την εθνογένεση του ρουμανικού λαού. Ακόμη πριν από την αναγνώρισή του με το Διάταγμα των Μεδιολάνων του 313, ο χριστιανισμός διαδίδεται στη Μικρά Σκυθία και τη Δακία. Αναμφισβήτητα στοιχεία για χριστιανούς μάρτυρες υπάρχουν ακόμη από την εποχή των διωγμών του Διοκλητιανού (284-305) και του Γαλερίου: δύο επίσκοποι στην πόλη Κωνσταντία, ο ένας μάρτυρας το έτος 300, ο άλλος την εποχή του Λικίνιου (308-324), άλλοι 60 μάρτυρες και πάλι στην Κωνσταντία μαζί με άλλους στην Αξιούπολη, την Halmyris, τη Noviodunum, μια βασιλική του 4ου αιώνα στο Niculițel, κοντά στην αρχαία Noviodunum, με τα οστά τεσσάρων χριστιανών μαρτύρων και την ελληνική επιγραφή: «Μάρτυρες του Χριστού». Μεταγενέστερη παράδοση αναφέρει στον Κάτω Δούναβη την ιεραποστολική παρουσία του Αποστόλου Ανδρέα.

Η πληροφορία όμως αυτή δεν μπορεί να διασταυρωθεί. Με την επίσημη αναγνώριση της καινούργιας θρησκείας, η χριστιανική ζωή γίνεται πιο ενεργή στον Κάτω Δούναβη. Από τον 4ο έως τον 6^ο αιώνα στην Κωνσταντία αναφέρονται 10 επίσκοποι. Ένας από αυτούς, ο Bretanion, αντιμετωπίζει τον αυτοκράτορα Βαλεντιανό (368-369). Στη δεξιά όχθη του Δούναβη και στα ποντιακά παράλια γνωρίζουμε άλλους 14 επισκόπους στη δικαιοδοσία της πόλης της Κωνσταντίας, η οποία είχε αναβαθμιστεί σε μητρόπολη. Από τη Μικρή Σκυθία προέρχεται ο άγιος Κασσιανός και ο ιερομόναχος Διονύσιος ο Μικρός (Exiguus) ο οποίος, μετά την άφιξή του στη Ρώμη, υπολογίζει τη χριστιανική περίοδο με αφετηρία τη γέννηση του Χριστού. Μέχρι σήμερα έχουν βρεθεί 40 παλαιοχριστιανικές βασιλικές στην Κωνσταντία, την Ιστρία, το Tropaeum Traiani κ.α. Αργότερα, μετά την κατάρρευση των οχυρών στο Δούναβη, ο χριστιανισμός συνεχίζει να εκδηλώνει την παρουσία του,

²¹ Το υποκεφάλαιο «Ο εκχριστιανισμός» υπογράφει ο ρουμάνος ιστορικός Ion Bulei. Το κείμενο αντλήθηκε από την *Ιστορία των Ρουμάνων*, εκδόσεις «Αντ. Σταμούλης», Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 49-57.

παρόλο που αυτό δε γίνεται με τους προηγούμενους έντονους ρυθμούς. Τα λαξευμένα στους βράχους εκκλησάκια της τοποθεσίας Basarabi, του 5^{ου} - 10^{ου} αιώνα, με ελληνικές και σλαβονικές επιγραφές, αποτελούν απόδειξη. Βόρεια του Δούναβη, ανάμεσα στους Γότθους, γνωρίζουμε την ιεραποστολική δραστηριότητα του Wulfila (περίπου 310-383), ο οποίος κηρύττει στα ελληνικά, στα λατινικά και στα γοτθικά και μεταφράζει τη *Βίβλο* στα γοτθικά. Επίσης, το 372 ανάμεσα στους Γότθους - και όχι μόνο - κηρύττει και ο Σάββας ο Γότθος, ο οποίος πέφτει θύμα των αντιχριστιανικών διωγμών του βασιλιά Athanaricus. Ο χριστιανισμός εδραιώνεται στη βορειοδουνάβια περιοχή μετά από επανειλημμένες επιδρομές των μεταναστευόντων λαών στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία και με την άφιξη πολυάριθμων αιχμαλώτων από τα νότια του Δούναβη, μεταξύ 4^{ου} και 7^{ου} αιώνα. Το βιβλίο *Miracula Snacti Demetrii*, που γράφτηκε τον 7ο αιώνα, μας διηγείται ότι σε μία τέτοια επιδρομή νότια του Δούναβη, εκατοντάδες χιλιάδες Ρωμαίοι πολίτες ή Λατίνοι, στην πλειοψηφία τους από τις παλιές εκλατινισμένες περιοχές του κάτω Δούναβη (619), μεταφέρθηκαν στην Παννονία. Παρόλο που παρέμειναν στο Barbaricum για έξι αιώνες, αυτοί διατήρησαν τη γλώσσα και τη χριστιανική πίστη των προγόνων τους.

Η αρχαιολογία και η χριστιανική ορολογία της ρουμανικής γλώσσας επιβεβαιώνουν τη διαδικασία εκχριστιανισμού των πρώτο-Ρουμάνων ακόμα από τον 4^ο έως τον 7^ο αιώνα. Σε ολόκληρο το βορειοδουνάβιο χώρο, και σε αντίστοιχο βαθμό και στα εδάφη της πρώην ρωμαϊκής επαρχίας αλλά και πέρα από αυτά, βρέθηκαν σε ανασκαφές, στην τοποθεσία Biertan, κοντά στο Sibiu, και στο Porolissum (Moigrad), - αμφότερες στην παλαιά ρωμαϊκή Δακία - πολυάριθμα παλαιοχριστιανικά αντικείμενα, μεταξύ των οποίων διακρίνονται οι δύο χάλκινοι δίσκοι του 4^{ου} αιώνα, με λατινικές επιγραφές και το μονόγραμμα του Χριστού.

Πάνω στον πρώτο διακρίνεται η επιγραφή: *ego Zenovius votum posui* («εγώ, ο Ζηνόβιος, έκανα την προσφορά»). Και οι δύο πιστοποιούν την ύπαρξη χριστιανικών κοινοτήτων με δικούς τους ναούς. Επιπλέον, βρέθηκαν και τα απομεινάρια δύο παλαιοχριστιανικών ναών του 4^{ου} αιώνα, ένας στο Slăveni (όχι μακριά από το Δούναβη), ο άλλος στην παλαιά Porolissum, όπου ένας αρχαίος ελληνικός ναός μετατράπηκε σε ναό του Χριστού. Επίσης, βρέθηκαν δεκάδες παλαιοχριστιανικά λυχνάρια, πήλινα σκεύη με το σύμβολο του σταυρού, πολλά διαυγή πολύτιμα πετράδια με την εικόνα του «Καλού ποιμένα». Όλα τεκμηριώνουν την ύπαρξη χριστιανικών κοινοτήτων σε ισχνή ωστόσο οικονομική κατάσταση.

Ο χριστιανικός πληθυσμός αυτής της περιοχής της Ευρώπης δε διέθετε ακόμη οργάνωση και ιεραρχία. Διέθετε όμως λαϊκό χαρακτήρα. Η βασική θρησκευτική ορολογία προέρχεται από τα λατινικά. Από το λατινικό όρο *basilica* προέρχεται η λέξη «*biserică*». Τον καινούργιο λατινικό όρο *ecclesia* υιοθέτησαν άλλοι εκλατινισμένοι λαοί από τα ελληνικά. Οι Ρουμάνοι χρησιμοποιούν την παλαιά ορολογία, η οποία κυκλοφόρησε μόνον τον 4^ο αιώνα με την έννοια του κτιρίου, του ναού. Το ίδιο συμβαίνει και με τον όρο «*μεταλαμβάνω*», ο οποίος προέρχεται από το *communicare* και που απόκτησε χριστιανική σημασία μόνο μετά το έτος 400. Η λέξη *Dumnezeu* (Θεός) προέρχεται από το *Domine Deus, Crăciun* (Χριστούγεννα) από το *creatio, -onem* (δημιουργία). Στους εκλατινισμένους νότια του Δούναβη, η Πεντηκοστή φέρει το όνομα *Arusale*, δηλαδή το όνομα της παλαιάς γιορτής

μνημόνευσης των νεκρών, *Rosalia*. Η λέξη *sărbătoare* (γιορτή) προέρχεται πιθανόν από το *servare* ή *servatoria*. Άλλες σημαντικές για τη χριστιανική ορολογία λέξεις προέρχονται επίσης από τα λατινικά: *a boteza* (*batizare*) [βαπτίζω], *creștin* (*christianus*) [χριστιανός], *cruce* (*crux, cruce*) [σταυρός], *inger* (*angelus*) [άγγελος], *păgân* (*paganus*) [ειδωλόλατρης], *rugăciune* (*rogationem*) [προσευχή], *părinte* (*parens*) [πατέρας], *priveghi* (*priviglium*) [αγρυπνία], *oseminte* (*ossamenta*) [λείψανα], *altar* (*altarium*) [Ιερός] κ.ά.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι: ο χριστιανισμός, ο οποίος διείσδυσε από την εποχή της ρωμαϊκής κυριαρχίας και διαδόθηκε αργότερα εξαιτίας του προσηλυτισμού του πληθυσμού, δίχως την εντολή και επέμβαση των πολιτικών παραγόντων, εξακολούθησε να υπάρχει και να διαδίδεται σταδιακά στις επαρχιακές κοινότητες. Αργότερα, μόλις το 14^ο αιώνα, η πολιτική αρχή αντιλαμβανόμενη τη δεδομένη, προγενέστερη κατάσταση, επεμβαίνει. Η φράση στο ρουμανικό σύνταγμα «*οι Ρουμάνοι γεννήθηκαν χριστιανοί*» δεν είναι καθόλου ρητορική. Αποτελεί ιστορική πραγματικότητα. Οι Ρουμάνοι δεν εκχριστιανίστηκαν κατόπιν εντολής ή ακολουθώντας το παράδειγμα κάποιου ηγέτη. Οι Ρώσοι το έκαναν το 989, όταν ο Βλαδίμηρος, προκειμένου να παντρευτεί την αδελφή του Βυζαντινού αυτοκράτορα Βασιλείου Β΄, υποχρεώθηκε να εκχριστιανιστεί. Οι Βούλγαροι το έπραξαν το 864, όταν ο Βόρης εκχριστιανίστηκε, έχοντας ως ανάδοχο τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Μιχαήλ Γ΄. Στους Ρουμάνους ο εκχριστιανισμός πραγματοποιείται από τα κάτω προς τα πάνω και όχι από τα πάνω προς τα κάτω. Οι Ρουμάνοι εκχριστιανίζονται κατόπιν λαϊκού προσηλυτισμού, χωρίς την εντολή και την επέμβαση των πολιτικών παραγόντων, μέχρι το 14^ο αιώνα. Ήταν καλό ή κακό που συνέβη έτσι; Πολλοί εκκλησιαστικοί ιστορικοί προσπάθησαν να υπογραμμίσουν τη σημασία του Αγίου Πνεύματος για τους Ρουμάνους, ως επιφοίτησης πάνω στη στρατιά του Θεού και όχι μόνο ως «*συνομιλίας*» με κάποιον Μωυσή, ο οποίος, φωτισμένος ο ίδιος, μπορούσε να φωτίσει και τους άλλους. Στην ουσία αυτό θα ήταν κάτι κακό. Οι Ρουμάνοι δεν εκχριστιανίστηκαν από την ηγεσία προς τη βάση, έτσι όπως συνέβη σε άλλους, επειδή τότε δεν είχαν πολιτικούς αρχηγούς. Μόλις προς το τέλος της πρώτης χιλιετίας αρχίζουν και αυτοί να αποκτούν κρατικές δομές. Από θρησκευτική άποψη, το γεγονός αυτό οδήγησε στην αφομοίωση από τους γείτονές τους. Οι ιερείς των Ρουμάνων, οι οποίοι χειροτονούνταν νότια του Δούναβη, γίνονται ορθόδοξοι ακολουθώντας τη σλαβική τυπολατρία. Μέσω της θρησκείας οι Ρουμάνοι απομακρύνονται από την εκκλησία της Ρώμης, απομονώνονται ακόμη μια φορά από τη Δύση και δένονται με την Ανατολή. Όχι με την ελληνική, τη βυζαντινή Ανατολή, αλλά με τη σλαβονική. Η επιρροή του Βυζαντίου δεν εκδηλώνεται πλέον στους Ρουμάνους απευθείας, αλλά φιλτράρεται μέσω του κόσμου των Σλάβων. Η σλαβονική γλώσσα, ως εκκλησιαστική, πολιτιστική γλώσσα και γλώσσα της διοίκησης, δεν προσέφερε, αρχής γενομένης το 10ο αιώνα, το κατάλληλο πλαίσιο για την εκδήλωση της ρουμανικής πολιτιστικής δημιουργίας. Οι θρησκευτικοί ύμνοι, τα ορατόρια, οι προσευχές, οι βίοι αγίων και τα πολυάριθμα αντίγραφα των χειρογράφων δημιουργήθηκαν σύμφωνα με το βυζαντινό πρότυπο, αλλά στα σλαβονικά. Πολιτιστική δημιουργία, με την έννοια που απέκτησε σήμερα ο όρος, δεν υπήρξε (με εξαίρεση των *Διδαγμάτων του Neagoe Basarab*). Λίγοι κατανοούσαν τη

σλαβονική γλώσσα, αλλά και εκείνοι την είχαν μάθει με δυσκολία. Για οκτώ αιώνες αυτή κυριάρχησε στη σκέψη των Ρουμάνων. Ήταν ένα είδος πολιτιστικής επικυριαρχίας παρόμοιας με εκείνην που άσκησαν οι Τούρκοι στον τομέα της πολιτικής, εξαιτίας της οποίας η λάμψη της Δύσης δεν μπόρεσε πια να διεισδύσει. Ένα θανατηφόρο δυστύχημα για τη μοίρα του ρουμανικού πολιτισμού.

*Η κοινή γλώσσα*²²

Οι Σλάβοι ανακόπτουν την κοινή γλώσσα που χρησιμοποιόταν στις δύο όχθες του Δούναβη. Έως τότε σε ολόκληρη την περιοχή που περιελάμβανε την Άνω Μοισία, την Κάτω Μοισία, τη Μικρή Σκυθία, τη Δακία και τις γύρω περιοχές, η ομιλούμενη γλώσσα ήταν μία και μοναδική. Κατά βάση ήταν ίδια με αυτή της περιοχής όπου δημιουργήθηκε η ρουμανική γλώσσα. Στα θεμέλια της δημιουργίας της βρίσκεται η δημόδης λατινική, την οποία μιλούσε ο πληθυσμός στον κάτω Δούναβη κατά τους πρώτους αιώνες της πρώτης μ.Χ χιλιετίας. Λατινική η οποία έως τον 3ο αιώνα συνέχισε να δέχεται τις επιρροές της δυτικής λατινικής όσο το κέντρο βάρους της αυτοκρατορίας εξακολουθούσε να βρίσκεται στην Ιταλία. Μετά την απομόνωση της Δακίας και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους στην Ανατολή, η επιρροή του δυτικού ρωμαϊκού κόσμου μειώνεται σημαντικά. Το γεγονός καθορίζει την κάπως αρχαϊκή όψη της ρουμανικής σε σχέση με τις άλλες λατινογενείς γλώσσες. Η μοναδικότητα της ρουμανικής ενισχύεται αργότερα μετά από τη σλαβική εισβολή και εποίκιση, η οποία συνεισφέρει καθοριστικά και στην καθιέρωση των τεσσάρων λατινογενών διαλέκτων της Βαλκανικής: της δακορουμανικής, της βλάχικης, της μεγλενίτικης ή μογλενίτικης και της ιστρορουμανικής.

Πότε μπορούμε να πούμε ότι διαμορφώθηκε η ρουμανική γλώσσα; Στην περίπτωση της γαλλικής, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η *Ορκωμοσία του Στρασβούργου* (842) αποτελεί βέβαιο σημείο αναφοράς για την εμφάνισή της. Είναι η στιγμή που οι Γάλλοι συνειδητοποιούν ότι δε μιλούν πια «*latina rustica*» ή «*lingua gentilis*», αλλά μια άλλη γλώσσα. Ένα παράγωγο της λατινικής, αλλά διαφορετικό.

Τέτοιου τύπου πρώτες αναφορές υπάρχουν και για άλλες λατινογενείς γλώσσες. Για τη ρουμανική γλώσσα τέτοια μαρτυρία δεν υπάρχει. Μάλλον επειδή η διαδικασία της σταδιακής μετατροπής της δουνάβιας λατινικής σε νέα γλώσσα εξελίχτηκε βάσει παρόμοιων παραμέτρων, τον 9^ο αιώνα, και επειδή μόνον τότε οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν για πρώτη φορά τους «Βλάχους», τη φυλή που δεν ήταν τίποτε περισσότερο από ό,τι ήταν οι «Ρωμαίοι» του 6^{ου} αιώνα.

Το βασικό λεξιλόγιο της ρουμανικής γλώσσας είναι λατινικό σε βαθμό πάνω από 60%. Αυτό το βασικό λεξιλόγιο περιλαμβάνει ορολογίες για όλες τις βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη ζωή, το περιβάλλον, τη θρησκεία, τις ενασχολήσεις. Είναι και το πιο ενεργό λεξιλόγιο (90%) της καθημερινής γλώσσας. Μια στατιστική των πιο πολύ χρησιμοποιημένων λέξεων από τον μεγαλύτερο ποιητή των Ρουμάνων,

²² Το υποκεφάλαιο «Η κοινή γλώσσα» υπογράφει ο ρουμάνος ιστορικός Ion Bulei. Το κείμενο αντλήθηκε από την *Ιστορία των Ρουμάνων*, εκδόσεις «Αντ. Σταμούλης», Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 57-61.

τον Mihai Eminescu, κάνει ο γλωσσολόγος Dimitrie Macrea. Διαπιστώνει ότι από τις 3.607 λέξεις, το 46,6% είναι λατινικής προέλευσης και η συχνότητα χρήσης τους ανέρχεται στο 83%. Οι λέξεις σλαβικής προέλευσης αποτελούν το 18,8%, με συχνότητα χρήσης 6,93%.

Επίσης, η γραμματική δομή της ρουμανικής γλώσσας είναι λατινική. Από τις επιρροές που δέχθηκε η λατινική διάλεκτος που μεταγενέστερα εξελίχθηκε στη ρουμανική γλώσσα, πιο σημαντικές είναι εκείνες του υποστρώματος και του επιστρώματος. Το δακικό υπόστρωμα αριθμεί γύρω στις 160-170 λέξεις, μαζί με τα 1.400 παράγωγα (συγκριτικά στη γαλλική γλώσσα υπάρχουν 180 λέξεις κελτικής προέλευσης, γεγονός που σημαίνει ότι ταυτόχρονα με τη ρωμαϊκή κατάκτηση, οι Γάλλοι εξαφανίστηκαν). Ο φιλόλογος I. I. Rusu συγκρίνει τις θρακο-δακικές λέξεις και τις λατινικές με τα παράγωγά τους. Στις 2.099 λατινικές λέξεις καταγράφηκαν 6.806 παράγωγα, δηλαδή αντιστοιχία 1:3,3. *«Μειώνοντας τον αριθμό των παραγώγων στα 1.200 ή ακόμα και στα 100 (παραβλέποντας την ορολογία με ειδική ή δευτερεύουσα σημασία), φτάνουμε σε αντιστοιχία 160 (170): 1.000 = 1:6, η οποία είναι ελάχιστη»*. Συνεπώς, συμπεραίνουμε ότι τα αυτόχθονα στοιχεία έχουν πολλά περισσότερα παράγωγα από οποιαδήποτε άλλη λεξιλογική κατηγορία. Είναι αυτό επιπλέον απόδειξη της παλαιότητας και της σημασίας την οποίαν έχουν αυτές στη δομή και τη γενικότερη εξέλιξη της ρουμανικής γλώσσας. Όπως συμβαίνει σε όλες τις λατινογενείς γλώσσες, τα γλωσσικά στοιχεία του υποστρώματος αναφέρονται στο φυσικό περιβάλλον και στις παλαιές ενασχολήσεις των κατοίκων. Το επίστρωμα της ρουμανικής γλώσσας είναι σλαβικό (στις άλλες λατινογενείς γλώσσες είναι γερμανικό). Η σλαβική επηρέασε το λεξιλόγιο και κατάφερε κάποιες φωνολογικές αλλαγές. Οι μεταγενέστερες επιρροές του λεξιλογίου της ρουμανικής γλώσσας προέρχονται από τα ελληνικά, το ουγγρικά και τα τουρκικά. Οι λατινικοί νεολογισμοί, οι οποίοι διείσδυσαν μαζικά προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα και το πρώτο μισό του επόμενου, άνοιξαν τη συζήτηση για πραγματικό νέο εκλατινισμό της ρουμανικής γλώσσας.

Η ρουμανική γλώσσα είναι μια αρκετά ομοιογενής γλώσσα. Στην πραγματικότητα ταυτίζεται με την ιστορική δακορωμαϊκή διάλεκτο από τα βόρεια του Δούναβη, την οποίαν ομιλούν σήμερα περίπου 26 εκατομμύρια Ρουμάνοι. Εξαιτίας της εντυπωσιακής ομοιογένειας, η ρουμανική γλώσσα έρχεται σε αντίθεση με την έντονη διαλεκτική διαφοροποίηση των λατινογενών γλωσσών της Δύσης. Η ομοιογένεια και ο αρχαϊκός χαρακτήρας της ρουμανικής γλώσσας μπορούν να εξηγηθούν μέσω της *«επαρχιακής αναδιάρθρωσης»* μετά την εγκατάλειψη της Δακίας από τους Ρωμαίους, με την επιστροφή σε ένα προρωμαϊκό αγροτοποικιμικό τρόπο ζωής. Ταυτόχρονα, *«η μεσαιωνική ρουμανική κοινωνία υπήρξε ουσιαστικά αγροτική, γεγονός που εξηγείται από την απουσία των αστικών κέντρων, τη διατήρηση της οργανικής της ενότητας, σε αντίθεση με τη Δύση όπου τα αστικά κέντρα συνεισέφεραν στο να καταγραφούν οι τάσεις απλοποίησης και να προετοιμαστεί το έδαφος για την εμφάνιση των διαλέκτων»* (Stelian Brezeanu).

Εκτός της δακορουμανικής η οποία γενικά ταυτίζεται με τη ρουμανική που ομιλούνταν βόρεια του Δούναβη, υπάρχουν τρεις ιστορικοί διάλεκτοι οι οποίες ομιλούνται νότια του Δούναβη και οι οποίες δημιουργήθηκαν κατά το διάστημα του

7ου -10ου αιώνα από ομάδες εκλατινισμένου πληθυσμού που μετακινήθηκαν λόγω της εισβολής και επικράτησης των Σλάβων. Στη βόρεια Ελλάδα και στη μεσημβρινή Μακεδονία, με κέντρο τα βουνά της Πίνδου, δημιουργήθηκε η βλάχικη ή η μακεδονοβλάχικη διάλεκτος, στην κοιλάδα του Αξιού ποταμού η μογλενίτικη διάλεκτος, ενώ δυτικά, στη Χερσόνησο της Ιστρίας η ιστρορουμανική διάλεκτος (σύμφωνα με ορισμένους γλωσσολόγους αυτό είναι αποτέλεσμα μεταγενέστερης αποδήμησης από τα βόρεια του Δούναβη).

Οι εκρωμαϊσμένοι²³

Η εγκατάλειψη της Δακίας από τους Ρωμαίους το 271 αναφέρεται αντιφατικά στις πηγές της αρχαιότητας. Γι' αυτό, η ερμηνεία τους επιβάλει προσοχή. Ακόμη περισσότερο από τη στιγμή που «κανένας από τους αρχαίους συγγραφείς που αναφέρουν την εγκατάλειψη της Δακίας δεν υπήρξε απευθείας μάρτυρας των γεγονότων, δεν ήταν καν σύγχρονος των γεγονότων». Ούτε ο Ευτρόπιος, συγγραφέας ενός *Breviarium ab urbe condita*, ούτε ο Αυρήλιος Βίκτωρας, ο οποίος το 360 συνέταξε το *Liber de Caesaribus*, ούτε οι συγγραφείς του βιβλίου γνωστού με τον τίτλο *Historia Augusta*, ούτε κάποιοι άλλοι. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τις λιγοστές πληροφορίες, ερμηνεύτηκε υπέρ ή κατά της αδιάκοπης παρουσίας των Ρουμάνων στο χώρο. Λόγω της απουσίας γραπτών πηγών ή μπροστά σε αντιφατικές πληροφορίες που μας μεταφέρουν κάποιες από αυτές, η καταγραφή της ζωής του εκλατινισμένου πληθυσμού στην περιοχή της πρώην ρωμαϊκής Δακίας κατά τους «σκοτεινούς αιώνες» μπορεί να προχωρήσει μόνο μέσω των αρχαιολογικών ερευνών. Έως τώρα, χάρη στις ανασκαφές αυτές, ανακαλύφθηκαν εκατοντάδες οικισμοί και νεκροπόλεις και κατά κάποιον τρόπο ρίχτηκε φως πάνω στους ανθρώπους που αποτελούσαν τις κοινωνίες αυτές. Μετά το 271-275, στις εστίες των παλαιών ρωμαϊκών πόλεων και στους παλαιούς επαρχιακούς οικισμούς, διαπιστώνουμε διαρκή διαβίωση. Για διάστημα ενός αιώνα και πάνω, έως την εισβολή των Ούννων, οι εστίες των παλαιών πόλεων *Apulum*, *Sarmisegetuza*, *Napoca* κατοικούνται συνεχώς. Μόνο στο τέλος του 4^{ου} αιώνα οι εστίες αυτές εγκαταλείπονται, ενώ η ζωή συνεχίζεται σε επαρχιακούς οικισμούς. Ο πληθυσμός αυτών των οικισμών χρησιμοποιεί την παραδοσιακή ρωμαϊκή ή τη δακική κεραμική, αποτεφρώνει τους νεκρούς σύμφωνα με το ίδιο τελετουργικό της εποχής της ρωμαϊκής κυριαρχίας, συνεχίζει να χρησιμοποιεί ασημένια κέρματα και ρωμαϊκό χαλκό. Ενδεικτικό είναι στην Τρανσυλβανία το αστικό νεκροταφείο του 4ου αιώνα, στα απομεινάρια των παλαιών ρωμαϊκών αποικιών του *Apulum* ή το μεγάλο νεκροταφείο του *Brateiu* (στο νομό *Sibiu*) με 400 τάφους που χρονολογούνται από τον 4ο-5ο αιώνα (στην περίπτωση αυτή πρόκειται για τα απομεινάρια δάκο-ρωμαϊκής επαρχιακής κοινότητας). Πολυάριθμοι αρχαιολογικοί θησαυροί, χρονολογούμενοι από το 2^ο και τον 3^ο αιώνα, συνεχίζουν να ανακαλύπτονται. Αυτοί πιστοποιούν την ύπαρξη του

²³ Το υποκεφάλαιο «Οι εκρωμαϊσμένοι» υπογράφει ο ρουμάνος ιστορικός Ion Bulei. Το κείμενο αντλήθηκε από την *Ιστορία των Ρουμάνων*, εκδόσεις «Αντ. Σταμούλης», Θεσσαλονίκη 2008, σσ. 61-65.

χάλκινου βυζαντινού νομίσματος, το οποίο χρησιμοποιούνταν από το ντόπιο πληθυσμό στις καθημερινές συναλλαγές (οι θησαυροί χρυσών νομισμάτων της ίδιας περιόδου ανήκουν στους μεταναστευτικούς λαούς). Αντικείμενα οικιακής χρήσης, ρωμαϊκής κατασκευής, μεταξύ των οποίων είδη κεραμικής ή ρωμαϊκά στολίδια, εντοπίζονται από τη μια άκρη της πρώην Δακίας στην άλλη και σε μεγάλη έκταση γύρω από αυτήν.

Για την εποχή μετά το 271 οριοθετήθηκαν, βόρεια του Δούναβη, περισσότερες περιοχές του υλικού πολιτισμού: Brateiu-Morești (Τρανσυλβανία), Botoșana (Μολδαβία) και Ipotești - Căndești (Μουντένια και Ολτένια), οι οποίες «ως κοινό στοιχείο έχουν το γεγονός ότι αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της μεγάλης περιοχής του ρωμαίο-βυζαντινού επαρχιακού πολιτισμού, οι οποίες ωστόσο διαφοροποιούνται ανάλογα με το βαθμό των επιρροών του μεγαλύτερου, εκτός του τόξου των Καρπαθίων, δακικού υπόβαθρου». Ταυτόχρονα, κατορθώθηκε ο ανακαθορισμός των μετοικήσεων του πληθυσμού από τη μία πλαγιά των Καρπαθίων στην άλλη, όπως και της εγκατάστασης κάποιων κοινοτήτων ελεύθερων Δακών στο εσωτερικό του τόξου των Καρπαθίων και αντίστροφα. Οι Ρουμάνοι ιστορικοί κάνουν λόγο για εσωτερικό εκρωμαϊσμό (συμπληρωματικό του εξωτερικού εκρωμαϊσμού), οι πηγές του οποίου εντοπίζονται και στο λατινισμό νότια του Δούναβη.

Η μετά το 271 εγκατάλειψη της Δακίας δε σήμαινε και εγκατάλειψη, εκ μέρους της Ρώμης, του ελέγχου των βορειοδουναβίων περιοχών. Όσον καιρό τα αυτοκρατορικά στρατεύματα φρουρούσαν την όχθη του Δούναβη, η Ρώμη, και αργότερα η Κωνσταντινούπολη, δεν επέτρεψαν στους μεταναστευτικούς λαούς να καθιερώσουν το κέντρο εξουσίας τους στον καρπάθο-δουναβίο χώρο. Έως το 602, έτος κατάρρευσης των συνόρων του Δούναβη υπό την πίεση των σλαβικών φυλών, οι περιοχές αυτές παραμένουν κάτω από την πολιτική, στρατιωτική, οικονομική και πολιτιστική ρωμαϊκή και, αργότερα, βυζαντινή επιρροή. Το 313 μ.Χ., μετά την ανακήρυξη, από το Μέγα Κωνσταντίνο, της Κωνσταντινούπολης σε νέα πρωτεύουσα της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, το σύνορο του Δούναβη αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία. Άλλωστε, το ίδιο είχε συμβεί και με τη Δοβρουτσά, η οποία είχε αποκολληθεί από την εποχή του Διοκλητιανού από την επαρχία της Κάτω Μοισίας και είχε μετατραπεί, με το όνομα Μικρή Σκυθία, σε ανεξάρτητη επαρχία, απολαμβάνοντας ιδιαίτερης μεταχείρισης. Ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός (270-275) είχε διατηρήσει αριστερά του Δούναβη περισσότερους ισχυρά οχυρωμένους οικισμούς. Στην εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου ο αριθμός τους αυξάνεται σε πάνω από 20. Οι σημαντικότεροι ήταν στο Barboși, στις όχθες του ποταμού Σιρέτ, στο Constantiana Daphne, απέναντι από τη σημερινή Turtucaia, στο Celei (Sucidava), στη σημερινή Corabia, στο Turnu Severin (Drobeta) και στην Ορσονα (Dierna). Το χωμάτινο ανάχωμα που διασχίζει τη Μουντένια από τη Drobeta, παράλληλα με το Δούναβη, έως το Pietroasele, στα Όρη Buzău, καθώς και εκείνο από τα νότια της Μολδαβίας, μεταξύ των ποταμών Siret και Δνεϊστερου, τα οποία από αρχαιολογική άποψη διερευνήθηκαν ανεπαρκώς, έρχονται να υποστηρίξουν την ιδέα της προσάρτησης κάποιων σημαντικών βορειοδουναβίων περιοχών εκ μέρους της αυτοκρατορίας την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και του Ιουστινιανού. Το 328, την εποχή του Μεγάλου Κωνσταντίνου, και καθόλου τυχαία, μεταξύ των τοποθεσιών

Oescus και Sucidava εγκαινιάζεται μια καινούργια πέτρινη γέφυρα πάνω από το Δούναβη. Το 295-297 κατόπιν πετυχημένης επιδρομής του αυτοκράτορα Γαλέριου στα βόρεια του Δούναβη, γινόταν λόγος για τη *Dacia restituta* (ανασυγκροτημένη Δακία). Οι στρατιωτικής, οικονομικής, πολιτιστικής και θρησκευτικής φύσης επαφές στερέωσαν το βορειοδουνάβιο λατινισμό εξασφαλίζοντας την επιβίωσή του.

*Latinitas ή ρωμαϊκός πολιτισμός*²⁴

Δεν πρέπει καμιά φορά να ξεχνάμε πως ο ανώτερος πολιτισμός, που γεννήθηκε στην υφήλιο, είναι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός, που δείχνει ανά πάσα στιγμή την ενεργό και θαυματουργό παρουσία του ελληνικού πνεύματος και ταυτόχρονα του ρωμαϊκού πνεύματος. Ο ρωμαϊκός πολιτισμός είναι ένα ευτυχές πάντρεμα ανάμεσα στο νου, στη θέληση, την παράδοση, στην υπερηφάνεια για το μεγαλειώδες παρελθόν και την φλογερή πίστη για το μέλλον της πατρίδας. Όλα αυτά τα χαρακτηριστικά τα βρίσκουμε σε όλους τους Λατίνους συγγραφείς, αρχίζοντας με τον Έννιο (239-169 π. Χ.), συγγραφέα τραγουδιών, κωμωδιών, χρονικών και επών εγκωμιαστικών για την Ρώμη, από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της, μέχρι τις μέρες του ποιητή και τελειώνοντας με τον Κλαύδιο Κλαυδιανό (τέλη του τετάρτου κι αρχές του πέμπτου αιώνα), που συνέγραψε επιγράμματα, επιθαλάμια, μυθολογικά έπη. Ο ρωμαϊκός πολιτισμός δεν εξέλειπε μετά την κατάργηση της Ρωμαϊκής Πολιτείας στα τέλη του πέμπτου αιώνα, με όλη την καταδίωξη που υπέστησαν τα μνημεία της αρχαιότητας. Για την υπεράσπιση αυτών των μνημείων, υψώνει φωνή διαμαρτυρίας ο Άγιος Αυγουστίνος, που λέγει: *Profani si bene dixerunt non asper nendum* («οι άθαιοι αν μίλησαν σωστά δεν πρέπει να περιφρονούνται»). Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες, οι κλασσικές λογοτεχνίες, ελληνική και λατινική και ιδίως η τελευταία, ήσαν καταφύγιο στις αγγλικές νήσους, που είχαν ασπασθεί τον χριστιανισμό. Τα μοναστήρια Λίντςφερνε, Ιάρουν, Βέρμουθ κι ο καθεδρικός ναός της Υόρκης ήταν αληθινές εστίες πολιτισμού, όπου η λατινική γλώσσα καλλιεργούνταν με ιδιαίτερο ζήλο. Αυτή η ανθηρή κατάσταση κάνει τον αυτοκράτορα Κάρολο τον Μέγα (742-814) ν' αποταθεί σ' αυτούς τους Άγγλους λόγιους, για να διοργανώσει την εκπαίδευση στη χώρα του, στα πλαίσια μιας «Παλατιανής Σχολής». Τα μαθήματα της Σχολής τα παρακολουθούσαν ο ίδιος ο αυτοκράτορας, η αδελφή του, οι γιοί του και οι κόρες του αυτοκράτορα, οι αξιωματούχοι, καθώς και οι γιοι των ευγενών, που ετοιμάζονταν να γίνουν κάποτε ηγετικά στελέχη. Ένα πρώτο καθήκον, που ανέλαβε η «Παλατιανή Σχολή», ήταν μια πιο στενή επαφή με τους Λατίνους συγγραφείς, πράγμα που είχε σαν αποτέλεσμα την καλύτερευση της ομιλούμενης λατινικής γλώσσας, παραγκωνισμένη κατά την Μεροβιακή περίοδο (448-751). Παράλληλα με την «Παλατιανή Σχολή» λειτούργησε στο παλάτι του Καρόλου του Μεγάλου κι ένας «επιστημονικός κύκλος», στον οποίο μετείχαν ο ίδιος ο αυτοκράτορας, η αδελφή και οι γιοι του αυτοκράτορα και διάφοροι προσκεκλημένοι. Τα μέλη αυτού του «κύκλου» προσλάμβαναν για τον εαυτό τους ονόματα από την ιστορία της αρχαιότητας,

²⁴ Μαρία Μαρινέσκου - Χύμου, *Ηπειρωτική Εστία, μηνιαία επιθεώρηση*, έτος ΛΔ', τεύχη 400 - 401 - 402 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος - Οκτώβριος 1985), Ιωάννινα, σσ. 418-420.

προσπαθώντας να γράφουν και να μιλούν λατινικά, μιμούμενοι τους κλασσικούς Λατίνους συγγραφείς. Ένας άλλος σταθμός σημαντικός, για την διάδοση της λατινικής γλώσσας, υπήρξε επί του Όθωνος, του πρώτου βασιλιά της Γερμανίας (936), που είχε αναγορευθεί Ρωμαίος αυτοκράτορας της Δύσης το 962 και είχε διοργανώσει τις σχολές της επικράτειάς του. Αρχίζοντας με τον ενδέκατο αιώνα, τα σχολεία, όπου παραδίνονταν τα λατινικά, είναι πάμπολλα. Αναφέρουμε, για παράδειγμα, την Σχολή της Σαρτρ, όπου διδάσκει ο Μπερνάρ ντε Σάρτρ, καθώς και η γνωστότερη μορφή της εποχής, ο Πιέρ Αμπελάρ, θεολόγος και φιλόσοφος (1079-1142). Γενικά μπορούμε να πούμε πως οι επτά αιώνες που προηγήθηκαν της Αναγέννησης, δεν επέφεραν την ολική παραγνώριση της αρχαίας κουλτούρας. Η λατινική γλώσσα παραμένει καθ' όλη αυτή την περίοδο η γλώσσα στην οποία γράφονται τα φιλοσοφικά συγγράμματα, η ιστορία, η λογοτεχνία. Η Αναγέννηση συσταίνει, για την κατάρτιση ενός νέου ανθρώπου, την μελέτη των αρχαίων Ελλήνων και Λατίνων συγγραφέων. Αρχίζουν να σχολιάζονται οι αρχαίοι συγγραφείς. Και η τάση αυτή ενισχύεται, μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης, από τους Έλληνες λόγιους, που βρίσκουν καταφύγιο στην Ιταλία. Από την Ιταλία η Αναγέννηση διαδίδεται στην Δυτική Ευρώπη. Στις Κάτω Χώρες, ο Δεσιδέριος Έρασμος (1466-1536) είναι μια ιδιαίτερη φυσιογνωμία. Από την Κεντρική Ευρώπη ο ουμανισμός διαδίδεται στην Ανατολική Ευρώπη. Στο Κοτνάρι της Μολδαβίας, ο Έλληνας ουμανιστής Ιάκωβος Βασιλικός ιδρύει μια «λατινική σχολή» το 1563. Η λατινική γλώσσα εξασκεί και σήμερα την επιρροή της και χρησιμοποιείται και σήμερα στα επιστημονικά συνέδρια. Σ' αυτή την ιδέα της Latinitas, δηλαδή του ρωμαϊκού πολιτισμού, είναι αφιερωμένο το βιβλίο που συνέγραψαν, στην πόλη Αβινιόν της Γαλλίας, οι καθηγητές Georgio και Pinea Barthouil, με την ευκαιρία του συνεδρίου, που έγινε σ' αυτή την πόλη, με τον τίτλο «Ρωμαϊκός πολιτισμός: Χθες, σήμερα, αύριο». Το βιβλίο αναφέρεται πρώτα στον ωραίο ύμνο που έγραφε το 1878 ο Ρουμάνος ποιητής Βασίλε Αλεξανδρή, εξυμνώντας την λατινική φυλή. Ο ύμνος είναι ταυτόχρονα ένας έπαινος του ρουμάνικου λαού, που αποκτούσε την ανεξαρτησία το 1878, και ταυτόχρονα στην ρουμάνικη γλώσσα, που έπαιρνε την θέση που της ανήκε δίπλα στις άλλες λατινικές γλώσσες. Ο ύμνος απεδείκνυε, επίσης, την ύπαρξη «ενός ρωμαϊκού ιδεώδους», που αγαπάει και προάγει τον πολιτισμό, ατενίζοντας σ' ένα λαμπρό μέλλον. Το συνέδριο συγκέντρωσε επιστήμονες απ' όλο τον κόσμο, που εξήραν την επιρροή του ρωμαϊκού πολιτισμού ανά την οικουμένη, θα αναφέρουμε μερικούς τίτλους ανακοινώσεων: Π. Γκριμάλ: «Πιέρ Γκριμάλ: Λατίνοι ή Ρωμαίοι;». Μαρσέλ Ντεκρέμς: «Ο Μιστράλ και ο ρωμαϊκός πολιτισμός». Έτορε Παρατορε: «Η Ρώμη του Κορνηλίου». Μαρία Βουτσίνου - Κικιλία: «Η παράδοση της λατινικής γλώσσας στην Ελλάδα από το 1821 μέχρι των ημερών μας». Μερικές απ' αυτές τις ανακοινώσεις του συνεδρίου τράβηξαν το ζωνρό μας ενδιαφέρον, γιατί πραγματεύονταν ένα καυτό πρόβλημα του φίλου ρουμάνικου λαού και της ρουμάνικης ιστορίας και γλωσσολογίας: η ρουμάνικη γλώσσα, τρανή απόδειξη της συνεχούς διαβίωσης του ρουμάνικου λαού στον ίδιο πάντα χώρο της παλιάς Δακίας. Η ιδέα της «λατινιτας» (Latinitas) του ρουμάνικου λαού και της ρουμάνικης γλώσσας έχει προαχθεί σε κίνημα από την «Ιστορική και φιλολογική Σχολή της Τρανσυλβανίας» (Sevala Ardeliana) στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Η βασική απασχόληση

των Τρανσυλβανιαν διανοουμένων Σαμουήλ Μίκου, Γκεόργκε Σίνκαϊ και Πέτρου Μάγιου ήταν ν' αποδείξουν σε όλο τον κόσμο, με επιστημονικά κριτήρια, ιστορικά και γλωσσολογικά την ρωμαϊκή προέλευση του ρουμάνικου λαού και της ρουμάνικης γλώσσας, καθώς και την συνεχή διαβίωση των Ρουμάνων στο πατρογονικό έδαφος της Δακίας. Για την προώθηση αυτών των ιδεών, οι πρωτεργάτες του κινήματος ενεφορούντο από το πάθος της επιστημονικής αλήθειας, από τον πόθο να καταπολεμήσουν εκείνους που δεν παραδέχονταν την επιστημονική αλήθεια κι από την ακράδαντη θέλησή τους ν' αποστήσουν την Ελευθερία για τους Ρουμάνους, που βρίσκονταν κάτω από τον αυστριακό ζυγό. Με τα συγγράμματα τους, οι ιστορικοί και οι φιλόλογοι, που ανήκαν σ' αυτή τη σχολή, ο Σαμουήλ Μίκου (*Η ιστορία και τα συμβάντα των Ρουμάνων*, 1806), ο Γκεόργκε Σίνκαϊ (*Το χρονικό των Ρουμάνων κι άλλων πολλών εθνών*, 1804-1808) κι ο Πέτρου Μάγιου (*Ιστορία για την αρχή των Ρουμάνων στην Δακία*, 1812) συνεχίζουν την ένδοξη και παλιά παράδοση των χρονογράφων, εμπλουτίζοντας την με πληροφορίες από άλλες πηγές της Ρώμης και της Βιέννης. Δεν πρέπει να μάς διαφεύγει πως ο ηγεμόνας Δημήτριος Καντεμίρ (1673-1723), ουμανιστής ξακουστός, προσπάθησε να αποδείξει την ρωμαϊκή καταγωγή των Ρουμάνων και την συνεχή διαβίωσή τους στα βόρεια μέρη του Δούναβη. θεωρούμε βασική συμβολή όσον αφορά την «λατινίτας» (LATINITAS) των Ρουμάνων, το βιβλίο που εξώδике, στο Επιστημονικό Εκδοτικό του Βουκουρεστίου, η Φλορέντσα Σαντεάνου, ερευνήτρια στο Ινστιτούτο Γλωσσολογίας του Βουκουρεστίου, και που έχει τον τίτλο «Λέξεις ρουμάνικες και ρομανικές» (1984). Είναι αφιερωμένο στον Τζεόρτζε Τζιούγκλεα (1884-1967), καθηγητή στο Πανεπιστήμιο της πόλης Κλούζ, (1919-1947) και μέλος της Ρουμάνικης Ακαδημίας. Ο σκοπός που επεδίωξε ο Τζιούγκλεα, ήταν ν' αποδείξει, μέσω της γλώσσας, την συνεχή διαβίωση του ρουμάνικου λαού στον ίδιο πάντοτε χώρο της παλιάς Δακίας, για μια εποχή που δεν υπάρχουν ντοκουμέντα και που η έλλειψη συμπληρώνεται μέσω της γλώσσας και συγκεκριμένα μέσω των ονομάτων που αναφέρονται στα βουνά, στα ποτάμια, στις τοποθεσίες. Οι άλλες ανακοινώσεις του συνεδρίου ερευνούν άλλα θέματα, όπως είναι η ανακοίνωση της Μαντλέν Μπουζούρ (*Το νόημα της πατρίδας στους Λατίνους συγγραφείς*), του Τζόρτζη Φρέρη (*Η λατινική επίδραση πάνω στη σκέψη του Κωνσταντίνου Θεοτόκη*) ή του Ολίντου Πασκαναλέτι (*Η επίδραση του Βεργιλίου πάνω στους νεώτερους ποιητές*). Κλείνοντας, θα θυμίσουμε τα λόγια του Πιέρ Γκριμάλ της Σορβόνης για την σημασία του ρωμαϊκού πολιτισμού: «Ο ρωμαϊκός πολιτισμός μας έρχεται από τα βάθη των αιώνων. Είναι ένας από τους πολύτιμους θησαυρούς της Δύσης. Είμαστε εδώ για να τον υμνήσουμε, να τον καταλάβουμε, να τον υπερασπίσουμε και να κάνουμε το παν για την επιβίωσή του».